

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶԱՐԴԱՐՈՒԵՍՏ

Խմբագրությունս ստացած բլլալով
ՀԱՅԿԱԿԱՆ Ս. Ս. Ռ. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ-
ՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԵՈՐ ԵՒ ՀԱՍ
արժեաւոր մէկ հրատարակութիւնը,
Ակադեմիկոս Ա. Շ. Մնացական-
եանի

Հայկական Զարդարութեւսը

իր բնութեցողեան կը ներկայացնէ
զրքին ներածական բաժնէն եւ այլ
չանկեկան էջերէ մասեր: Գիրքը կը
բաղկանայ 650 մեծադիր էջերէ,
սպաւած է սպիտակ քուղիի վրայ
եւ երկսին, բազմաթիւ գեղասիր
նկարներով: Բացառիկ արժեքով
սոյն գիրքը ցարդ իր ճեսակին մէջ
կը մնայ եզակեան: Հայկական Զար-
դարութեւսը եւ մասնաւորաբար Ման-
րանկարչութիւնը մեր արուեստին
կարեւոր երեսներէն մէկն է:

Հայ ժողովուրդը աշխարհի հնագոյն
ժողովուրդներէից մէկն է, նա զարեւրի ըն-
թացքում կերտել է նաեւ իր հարուստ ու
նշանաւոր կուլտուրան, որի մէջ առանձին
տեղ է զբաւում հայկական զարդարութեւսը:

Զարդարութեւսը հայ ժողովրդի ստեղ-
ծած արուեստի ամենահին, բայց ամենա-
կենսունակ բնագաւառներէից մէկն է, որի
մի ծայրը թաղուած է նախնադարեան ան-
դասակարգ հասարակութեան ծոցում, իսկ
միւսն, այսօր էլ ծաղկելով, ձգուում է դէ-

պի ապագան: Այն միաժամանակ արուեստի
ամենամասնաւորական ձեւերից մէկն է՝ ինչ-
պէս իր ստեղծմամբ, տարածմամբ, զերով
և նշանակութեամբ, այնպէս էլ իր ընդ-
գրկած բնագաւառներով: Նրա բազմազա-
պար ու բազմապիսի մոտիվները, հնագոյն
ժամանակներից սկսած, զարդարել են
մարդկային մարմինը, հագուստը, բնակա-
վայրերը, բնակարանները, տնային կահ-
կարասիքը, զօրծիքները, ձեռագրերն ու
զրքերը, պատմական ու կրօնական զանա-

զան յուշարձանները, գերեզմանաքարերը, անասունները, մարմիններն ու ծածկոցները և այլն: Նրա երգիներանգ ձեռքը, իրենց աստվածական զարգացմամբ, որպէս յաղթանակող աշխատանքի անջնջելի կնիքներ, իրենց զրոյմն են գրել հայ ժողովրդի նիւթական կուլտուրայի բոլոր բնագաւառների վրայ, ուր հասել են մեր նախնիների ստեղծագործ ձեռքերը: Տարբեր զարաչրջաններում, տարբեր հանգամանքների մէջ, նրանք տարբեր իմաստ ու գեր են ստացել և իւրովի վերարտադրել իրենց կերտողների ու տարածողների կեանքի պատմութիւնը, մտածողութիւնը՝ միշտ վերամշակելով, զարգանալով ու հարստանալով:

Այսօր այդ վիթխարի կուլտուրան, իր ամբողջ հասակով մէկ, կանգնած է մասնագէտների առաջ՝ մի կողմից՝ որպէս պատմական սկզբնաղբիւր, իսկ միւս կողմից՝ որպէս անզուգական ժառանգութիւն՝ ըստ պատելով իր արժանի վեր հանմանը, ուսումնասիրութեանը և նպատակաւոր օգտագործմանը:

Հասկանալի է, որ այդ հին ու հարուստ կուլտուրան պիտի վաղուց իր վրայ հրաւիրած լինէր մասնագէտների ուշադրութիւնը: Եւ, յիշաւի, սկսած ԺԹ. դարի կէսերից, հրատարակում են առանձին ալբոմներ, ժողովածուներ, յօդուածներ, ուսումնասիրութիւններ՝ նուիրում հայկական արուեստի տարբեր բնագաւառներին, որոնց մէջ, յաճախ, շօշափում են նաեւ հայկական զարդարուեստի որոշ հարցերը: Սկսում աշխատանքները մի նոր թափ են ստանում յատկապէս Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատուելուց յետոյ և մասնաւորապէս վերջին տասնամեակների ընթացքում:

Այստեղ հարկ ենք համարում յիշատակել ռուսագիտաբանական գիտնական Վ. Վ. Ստասովի, հայկական ձեռագրերի հմուտ մասնագէտ Գ. Կաթողիկոս Յովսէփեանի, Ն. Յա. Մատի, Ա. Ի. Օրբելու, Թ. Թորա-մանեանի, Դր. Ղափանցեանի, Գ. Լեւոնեանի, Բ. Բ. Պրոտորովսկու, Լ. Ա. Իուրնովսի, Ն. Մ. Տոկարսկու, Բ. Առաքելեանի, Վ. Մ. Յարութիւնեանի, Կ. Ղաֆաղարեանի, Ա. Ն. Սվիրինի, Ռ. Դրամբեանի և շատ ուրիշների անունները, որոնք մեծապէս նպաստել են հայկական արուեստի տարբեր բնագաւառների զարդամոտիվների վեր հան-

ման և ուսումնասիրութեան աշխատանքներին:

Ներկայ աշխատութեան բնոյթին համապատասխանող կարեւոր էջերի ենք հանգիւյել յատկապէս Դր. Ղափանցեանի, Բ. Պրոտորովսկու աշխատութիւններում (կենաց ծառ, տոտեմիզմ, աստուածութիւններ և այլն), «Վիշապ» կոչուող քարակոթողներին նուիրում ուսումնասիրութիւններում (կենդանական եւ քուսական մոտիվներ, աստուածութիւններ), Բ. Առաքելեանի «Հայկական պատկերաքանդակները Դ-ի դարերում» աշխատութեան մէջ (տոտեմիզմ, կոսմոգոնիզմ, հին պատկերացումներ և այլն) և ուրիշ գործերում:

Որքան էլ շատ են յիշում ու չլիշուած անունները և նրանց կատարած աշխատանքները, դարձեալ, երբ այդ բոլորը զիտում ենք հայկական զարդարուեստի ամբողջ ժառանգութեան և նրա առջև բարձրացող հարցերի ու աշխատանքի ընդհանուր ֆոնի վրայ, տեսնում ենք, որ դեռ ևս շատ քիչ գործ է կատարուած: Բաւական է յիշել, որ մինչև օրս զոյութիւն չունի աշխի ընկնող առանձին աշխատութիւն՝ նուիրում հայկական զարդարուեստին: Ուստի եւ ընդհանրապէս հայկական արուեստի մասին իրաւացիօրէն նկատուած է, որ «այդ նշանաւոր ստեղծագործութիւններն ուսումնասիրում են անբաւարար, նրանցից շատերը նոյնիսկ չեն հետազոտուած և մնում են արուեստագէտների ուշադրութեան դաշտից դուրս»:

Եւ եթէ մի կերպ կարելի է բաւարար համարել նկարների ու նկարութիւնների միջոցով հայկական արուեստի որոշ բնագաւառների զարդերի վեր հանման աշխատանքները, ապա նոյնը չի կարելի ասել ինչպէս որ եւ բնագաւառի, այնպէս էլ առհասարակ ամբողջ զարդարուեստի ուսումնասիրութեան ընթացքի մասին: Այդ ուղղութեամբ կատարուած աշխատանքները, հիմնականում, սահմանափակուել են որ եւ բնագաւառի որ եւ հատուածի զարդամոտիվների նկարագրութեամբ և նրանց զովասանքով: Շատ քիչ են այն փորձերը, որոնք նպատակ ունենալին թափանցել զարդամոտիվների ներքին էութեան մէջ: Ծիւղ է, տարբեր աշխատութիւններում հանդիպում ենք մասնակի ջանքերի, որոշ, ճիշդ

գիտողութիւնները, մեկնարանութիւնները ու ենթադրութիւնները, բայց և այնպէս նրանք միակողմանի են և յաճախ էլ զբոսեւորում են անընդունելի կարծիքներ։ Ուստի այսօր, նկատելի առնելով այդ աշխատանքների ընդհանուր վիճակը, կարող ենք ասել, որ պատշաճօրէն բարձրացուած և լուսաբանուած չեն հայկական զարգարուեստի ամենազգլխաւոր, այն է՝ հայկական զարգացումների հիմնական մոտիվների ծագման եւ զարգացման բովանդակութեան հարցերը։ Աւելին, այդ հարցերը, իրենց ամբողջութեամբ, առաջադրուած անգամ չեն եղել, գոյութիւն չունին գէթ մի ամփոփ ակնարկ՝ նուիրուած նրանց։

Պիտի նկատել, սակայն, որ համարեա նման վիճակ գոյութիւն ունի նաև ուրիշ ժողովուրդների մօտ։ Այս հանգամանքը շատ կարեւոր է, որովհետև հայկական, ինչպէս և առհասարակ որևէ ժողովրդի զարգարուեստի մոտիվների ուսումնասիրութեան բախտը պատմականօրէն կապուած է նաև ուրիշ ժողովուրդների զարգարուեստների համապատասխան հարցերի ուսումնասիրութեան վիճակի հետ։ Մասնագէտները վաղուց են նկատել, որ զարգարուեստի մոտիվներն ունեն «միջազգային բնոյթ», չնայած նրանք իւրաքանչիւր ժողովրդի մօտ մշակուած են հենց այդ ժողովրդին յատուկ ոճով։ Այս երևույթի բացատրութեան փորձերը անգի են տուել բազմաթիւ իրերամերժ կարծիքների, բայց, ինչպէս որևէ գիտնական Վ. Ա. Նիկոլսկին է նշել, «Այդ նմանութեան հարցերը զոռուս գիտականօրէն բոլորովին չեն մշակուած»։

Այսպիսով, մի կողմից տուեալ ժողովրդի և առհասարակ բոլոր ժողովուրդների զարգարուեստների հիմնական մոտիվների և միւս կողմից՝ նրանց միջազգային բնոյթի հետ կապուած անեղծուածային վիճակը հիմք է հանդիսացել, որպէսզի ծնունեն ու ձևակերպուեն մեծ թւով հակասական տեսակէտներ ու ենթադրութիւններ։

Զարգարուեստի մոտիվների հիմքում և նրանց էութեան մէջ ընկած են մարդկանց կրօնամիտական պատկերացումները, սեռական բնազդը, վայրենի կրքերը, անհիմն ֆանտազիան, պատահական ձևերը, ինքնանպատակ կրկնումները և այլն։

«Գաղափարների, պատկերացումների,

գիտակցութեան արտադրութիւնը, — ասում են Մարքսն ու Էնգելսը, — սկզբնապէս անմիջականօրէն միահիւսուած է սեռական քիւլուրի — մարդկանց նիւթական գործունէութեան և նիւթական հաղորդակցութիւնների հետ։ Մարդկանց պատկերացումները, մտածողութիւնը, հոգեւոր հաղորդակցութիւններն այստեղ զոռուս համարուած են բխած անմիջապէս մարդկային նիւթական յարաբերութիւններից։ Նոյնը կարելի է ասել նաև հոգեւոր արտադրութեան մասին, ինչպէս [որ] այն զրուսուած է այս կամ այն ժողովրդի լեզուով, քաղաքականութեան, օրէնքների, բարոյականութեան, կրօնի, մետաֆիզիկայի մէջ և այլն։ Մարդիկ հանդիսանում են իրենց պատկերացումների, գաղափարների և այլ նմանների արտադրող . . . »

Այսպիսով, մօրալը, կրօնը, մետաֆիզիկան և իդեոլոգիայի միւս տեսակներն ու նրանց համապատասխանող գիտակցութեան ձևերը կորցնում են ինքնուրոյնութեան նկատելիութիւնը։ Նրանք չունեն պատմութիւն, նրանք չունեն զարգացում, մարդիկ, որոնք զարգացնում են իրենց նիւթական արտադրութիւնը և իրենց նիւթական հաղորդակցութիւնները, տուեալ իւրաքանչիւր ժողովրդի հետ միասին փոխում են նաև իրենց մտածողութիւնը և իրենց մտածողութեան արդիւնքները։ Այլ թէ՛ գիտակցութիւնն է որոշում կեցութիւնը, այլ կեցութիւնն է որոշում գիտակցութիւնը։

Այս հանճարեղ դրոյթը բացում է մեր առաջ իդեոլոգիայի բոլոր բնագաւառների, այդ թւում նաև զարգարուեստի մոտիվների ուսումնասիրութեան ճանապարհը։ Այն ցոյց է տալիս, որ այդ հարցերի լուծումը պիտի փնտռել սեռական քիւլուրի, մարդկային նիւթական փոխյարաբերութիւնների ոլորտի մէջ, նիւթական, կոնկրետ նախադրեալներում։

Իսկ, ինչպէս նշուած է մարքսիզմ-լենինիզմի կրթականների դրոյթների հիման վրայ, «մարդկանց նիւթական կեանքի զբոսեւոր, որոշիչ պայմանը, այն պայմանը, որ որոշում է հասարակութեան ամբողջ կերպարանը (այդ թւում նաև յարաբերութիւնները սեռերի միջև, ընտանիքի և ամուսնութեան ձևերը), կենսամիջոցների հայթայթման եղանակն է, մարդկանց զո-

յութեան և նրանց սերնդի շարունակման համար անհրաժեշտ նիւթական բարիքների արտադրութեան եղանակը»։

Այստեղից պարզ է, որ մարդկանց մտածողութեան և իդեոլոգիայի գլխաւոր առարկան պիտի լինէին հենց այդ նիւթական բարիքները և նրանց համար աշխատաւոր մարդկութեան թափած ծանր աշխատանքն ու անդուլ պայքարը։

«Հասարակութեան հոգեւոր կեանքի ձեւաւորման աղբիւրը, հասարակական իդեանների, հասարակական թեորիաների, քաղաքական հայացքների, քաղաքական հիմնարկների ծագման աղբիւրը պէտք է փնտռել ո՛չ թէ հենց այդ իդեանների, թեորիաների, հայացքների, քաղաքական հիմնարկների մէջ, այլ հասարակութեան նիւթական կեանքի պայմանների մէջ, հասարակական կեցութեան մէջ, որի արտացոլումն են այդ իդեանները, թեորիաները, հայացքները և այլն»։

Ներկայ աշխատութիւնը շարագրելու ամբողջ ընթացքում մենք աշխատել ենք միշտ նկատի ունենալ մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների այս ու համապատասխան բազմաթիւ ուրիշ ցուցումները և մասնաւորապէս Մարքսի կոնսպեկտը՝ գրուած Լ. Հ. Մորգանի «Նախնադարեան հասարակութիւն» գրքի հիման վրայ ու Էնգելսի «Ընտանիքի, մասնաւոր սեփականութեան ու պետութեան ծագումը» աշխատութիւնը։

Սովետական մասնագէտները, զինուած մարքսիզմ-լենինիզմի ամենազօր ուսմունքով, այսօր լծուած են նաև առհասարակ զարգարուեստագիտութեան հարցերի ուսումնասիրութեան պատուաւոր գործին։ Նրանք համաօրէն շարունակում են խորտակիչ քննադատութեան ենթարկել կղերարուժութեան տեսարանների կարծիքներն ու նրանց մնացուկները, ամենամեծ ջանքերն են գործադրում, որ առանձին ու շքեղ հատորներով հրատարակեն Սովետական Միութեան բոլոր եզրայրական ժողովուրդների զարգարուեստների տարբերքը։ Նազատանքի հարուստ նիւթերը և ամէն կերպ մտածում են զիւրացնել նրանց ուսումնասիրութեան գործը։

Այսուհանդերձ առհասարակ զարգարուեստագիտութեան առջև կանգնած տեսական ամենադժուար հարցերը, այն է՝ նրանց

հիմնական մոտիվների ծագման և զաղափարական բովանդակութեան հարցերը, մնում են չլուծուած։ Այդ ուղղութեամբ կատարուած որոշ փորձերը կրում են անսխտեմ բնոյթ, և երբեմն էլ զրսեւորում անընդունելի հայացքներ, որոնք վերջին հաշուով վերելում նշուած սխալ տեսութիւնների մնացուկներն են։ Մեծապէս յարգելով սովետական մի շարք ականաւոր գիտնականներին եւ բարձր գնահատելով նրանց ստեղծագործական մեծարժէք վաստակը, մենք չենք կարող մատնացոյց չանել նրանց գործերում առկա որոշ սխալներն ու թերութիւնները։ Այսպէս, օրինակ, Վ. Ա. Գորոդցովը, նկատի առնելով ուսական ասեղնագործութեան զարգամոտիվների մի խոշոր խումբ, զրանք զիտում է որպէս ժողովրդական պրիմիտիվ, պարզունակ մտածողութեան հեշտ բացատրելի արդիւնք եւ համարում կրօնա-սիմվոլիկ նշանակութիւն ունեցող զարգեր։ Այդ զարգերի «կրօնա-սիմվոլիկ նշանակութիւնը ներկայ ժամանակներում հաստատօրէն որոշուած է», — գրում է նա։ Գ. Ս. Մասլովան նոյնպէս կրօնական մտածողութեան արդիւնք է համարում բոլոր ժողովուրդների զարգարուեստների տարերքը կազմող այնպիսի մոտիվ, ինչպիսին է կենաց ծառը։ Ծ. Կուտսուլինի կարծիքով զաղափական զարգարուեստի հիմնական մոտիվախմբերը (բուսական մոտիվներ, կենդանական մոտիվներ, երկրաչափական մոտիվներ, երկնային մարմիններ) սկզբնապէս ունեցել են կախարդա-հմայական նշանակութիւն։ Ա. Ն. Սվիրինի համոզմամբ հայկական մանրանկարչութիւնը ծնուել ու զարգացել է, հիմնականում խայտարեղէտ փոխառութիւնների հօդի վրայ։ Ս. Ի. Ռուզենկոն սկիւթական որոշ կարեւոր զարգամոտիվների ծագումը կապում է ուրիշ ժողովուրդների հետ և այլն։ Ըստ որում, զրանք, ինչպէս ցոյց է տրոււմ ներկայ աշխատութեան մէջ, սխալ տեսակէտներ են, որոնց հեղինակները գիտականօրէն չեն հիմնաւորում իրենց կարծիքներն ու ենթադրութիւնները։

Ա. Ծ. ՄՆԱՏԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՛ 1)